

ký význam. Autor totiž dôsledne vychádza z marxistických východisk problematiky, a tie aplikuje pri kriticko-analytickom rozboře jednotlivých otázok a problémov. Práve takáto objektivácia môže ukázať, čo už aplikované bolo, a čo nie, v čom teda ešte sú heuristické možnosti paradigmy,

alebo v čom sú už vyčerpané, ktorým smerom sa má filozoficko-teoretické skúmanie ďalej rozvíjať. Pre množstvo drobných analýz z našej spoločenskej praxe a ich výklad je práca prístupná nielen prísnemu teoretickému čitateľovi, ale aj širšej záujmovej čitateľskej obci.

Ludovít Turčan

K OTÁZKAM DEJÍN A TEÓRIE KULTÚRY

Voprosy istorii i istoriografii socialističeskoj kultury. Moskva 1987, 270 s.

Zborník, ktorý vyšiel v nakladateľstve Nauka, je prehliadkou názorov, modelov a koncepcií sovietskych filozofov, historikov a sociológov v oblasti dejín a teórie kultúry. Časť zo šiestnástich štúdií prezentuje výsledky výskumov kultúry v období socialistického vývoja spoločnosti v ZSSR a v ďalších socialistických krajinách na báze národných kultúr. Z teoretického a metodologického hľadiska za najprínosnejšie možno považovať tie štúdie, ktorých autori si kladú za úlohu síce z pozície historikov a teoretikov kultúry, ale v úzkej nadväznosti na filozofické poznanie stanoviť a riešiť základné problémy kultúry, definovať kľúčové súčasti jej kategóriálnopojmového aparátu. Ide predovšetkým o nasledujúce štúdie: Ješčin, B.: *Problémy a aspekty historického výskumu kultúry socializmu* (s. 8—27); Konev, V. A.: *Systém kategórií kultúry ako metodologický základ výskumu dejín kultúry* (s. 111—126); Soskin, V. L.: *Systémový prístup ako metodologický princíp historicko-kultúrneho výskumu* (s. 127—138). Všetkých troch autorov spája dôraz na určenie pojmu kultúry, predmetu jej historického významu, na systémový prístup k výskumom kultúry a na jeho metodológiu.

V. A. Konev vo svojom zámere určiť kľúčové kategórie kultúry ako metodologický základ výskumu jej dejín vychádza z oscilujúceho vzťahu *človek-spoločnosť*, z protirečenia nepre-

tržitosti historického vývinu spoločnosti vrstviacej a odovzdávajúcej sociálnu skúsenosť jedincom a z pretržitosti života jednotlivca, ktorý vnáša do tohto procesu nové prvky, obohacuje ho a pretvára. Preto kategórie poskytujúce metodologický základ na skúmanie dejín kultúry majú byť osobitnými, ani vo vede, ani v umení, ani vo filozofii sa nevyskytujúcimi kategóriami, ktoré by zachytávali tie schopnosti a spôsobilosti individua, čo ho menia na spoločenský subjekt a zároveň by vyjadrovali, zafixovávali proces premeny individua na samostatnú, tvorivú bytosť, jeho vydeľovanie sa z nerozčleneného sociálneho celku. Konev hovorí obrazne aj o stupňoch, cez ktoré človek dospieva ku svojej spoločenskej podstate.

Prvý stupeň predstavuje vedomie o existencii zvláštneho sveta kultúry — na rozdiel od sveta prírody a sveta spoločnosti. Rodí sa najskôr zo vzťahu subjektu k predmetu svojej činnosti, potom z premietnutia samého seba do tohto predmetu. Marxovými slovami z *Ekonomicko-filozofických rukopisov* z roku 1844 povedané: „Človek zdvojuje seba... reálne, činne a vníma sám seba vo svete, ktorý sám vytvoril.“ Odrazom toho je špecifická predstava o kultúre ako svete ľudských výtvorov, výtvarov, výtvarníkov.

V konečnom dôsledku poukazuje táto kategória i na funkcie zachovania, šírenia a osvojovania si kultúr-

nych výtvorov, ktoré všetci bádatelia považujú za základné funkčné charakteristiky kultúry. Na splnenie týchto funkcií je však nevyhnutné vytvoriť sociálne formy. Takými sú demonštrácia a iné spôsoby odovzdávania sociálnej skúsenosti, všeobecnejšie nazývané ostenzívne. Poskytujú individuú schémy pre jeho správanie, konanie a styk so sociálnym prostredím. Práve ony vedú k utvoreniu tradícií, obrádov, rituálov, karnevalov a k ostatným prejavom ľudovej kultúry. Kategória ľudového výtvoru a v nej obsiahnuté ostenzívne formy sú tak prvými stupňami kultúrno-historického vývinu človeka, prvými medzníkmi na jeho ceste osvojovania si spoločenskej podstaty zovšeobecnenej a zafixovanej v kultúre.

Druhý stupeň zovšeobecnenia a fixovania spoločenskej podstaty človeka v kultúre predstavujú *imperatívne* kategórie. Uchovávali a odovzdávajú individuú výsledky ľudskej tvorby a sociálnu skúsenosť nie iba formou prostého návodu a príkladu, ale formou predpisov, noriem, zákonov. Vyjadrujú ten aspekt protirečivosti vzťahu spoločnosť-človek, ktorý akcentuje závislosť individua od spoločnosti, jeho odvodenosť od sociálneho celku, sekundárnosť. Ich jadrom je idea povinnosti.

Obe kategórie poukazujú na nesvojprávnosť, nesamostatnosť individua. Osvojením si ich obsahu a správaním v ich intenciách sa človek formuje síce ako osobnosť, ale iba ako osobnosť osebe. Premena človeka z osobnosti osebe na osobnosť pre seba, proces vzniku slobodného sociálneho subjektu, ktorý „sám určuje svoj osud“, nielen potvrdzuje, ale aj „rozvíja ďalšie spoločenské vzťahy, tvoriace objektívny základ jeho slobody“, vyjadruje tretí a štvrtý druh kategórií kultúry: axiologické kategórie (hodnoty) a princípy.

Kategória hodnôt odhaľuje vzťah

spoločnosť-človek hlbšie než predchádzajúce, lebo je v nej zahrnutá i alternatívnosť správania človeka, schopnosť voľby. Schopnosť voľby a výberu z viacerých alternatív konania robí človeka nezávislejším od bezprostredných požiadaviek a diktátu spoločnosti, no ešte stále neprekračuje obmedzujúce hranice jej noriem, zákonov, inštitúcií a podobne. Až kategória princípu odráža úplnú hĺbkou a dialektickosť vzťahu spoločnosť-človek. Vyjadruje nielen ich protirečivosť a späťnosť vyplývajúcu z toho, že osobnosť čerpá návod a orientáciu pre svoju činnosť zo sociálnej skúsenosti, ale vyjadruje aj to, že „práve človek ako rozvinutý subjekt je v konečnom dôsledku tvorcom, pôvodcom celého sociálneho sveta“ (s. 120). Kategória princípu je prejavom sebauvedomenia človeka, v nej nachádza aktívna rola kultúry najadekvátnejší výraz, lebo prostredníctvom nej sa manifestuje fakt, že človek zmysluplne užíva svoju suverenitu a slobodu. A bez takto rozvinutej osobnosti, bez ľudí najroznejších schopností a najrozličnejších talentov nenapodobňujúcich stereotypne jeden druhého, ale konajúcich samostatne, slobodne a tvorivo, prekonávajúcich vnútorné i vonkajšie obmedzenia svojho rozvoja, sa nemôže rozvíjať a nemôže napredovať ani spoločnosť.

Parciálnosť výskumu kultúry sa stáva prekážkou v poznávaní podstatných znakov a problémov kultúry i hľadania odpovedí na aktuálne otázky jej ďalšieho rozvoja, jej funkcie v spoločnosti, ale nikto zo zástancov celostného chápania kultúry nezavrhuje ani do budúcnosti potrebu a prínos výskumu jednotlivých oblastí kultúry, ktorý zachytáva jej reálnu štruktúru. Ide o analýzu a syntézu výsledkov týchto výskumov na báze systémového prístupu, ktorý jediný môže viesť k odkrývaniu, nastolovaniu a riešeniu zásadných problémov kultúry i v so-

cializme. Sledujúc tento cieľ V. L. Soskin podčiarkuje nevyhnutnosť spojeného úsilia historikov a filozofov. Podľa jeho mienky v riešení otázok teórie kultúry sa potrebám historikov kultúry z radov filozofov najviac priblížili E. S. Markarian a M. S. Kagan. Ako je známe, pre oboch je východiskom kategória ľudskej činnosti. Po charakterizovaní a interpretácii ich modelov kultúry si kladie Soskin otázku, nakoľko sa ich koncepcie zhodujú s koncepciami iných autorov i navzájom. Medzi historikmi kultúry sa ustálilo štrukturovanie duchovnej kultúry na tri komponenty: vedecký, umelecký a mravný. Zodpovedajú vedecko-teoretickej, umelecko-symbolickej a etickej forme vyjadrenia, poznávania a tvorby spoločenskej skutočnosti. V podstate sa takéto štrukturovanie a chápanie kultúry zhoduje s chápaním Markariana (socioregulatívny podsystem kultúry) i Kagana (duchovná a umelecká vrstva kultúry). Zástupcovia systémového prístupu k dejinám kultúry majú podporu aj od vedcov špecializujúcich sa na jeden odbor, u ktorých takisto narastá poznanie, že „nové metodologické hľadisko aj pri tom istom materiáli vedie k novým výsledkom. Vyvoláva novú organizáciu materiálu, po novom zoraďuje fakty a získava z nich nové poznatky“ (s. 138).

M. B. Ješčin za najrozšírenejšiu definíciu kultúry medzi marxistickými teoretikmi považuje tú, podľa ktorej obsah kultúry tvorí všetko, čo nie je produktom prírody, ale čo je výsledkom tvorivej ľudskej činnosti tak fyzickej, ako rozumovej. Podobné koncepcie kultúry (a Ješčin zaraďuje medzi ne i Markarianovu) sú však z hľadiska historického výskumu príliš široké, vedú k identifikácii dejín kultúry s dejinami spoločnosti, pojmu kultúry s pojmom spoločnosti. V historických výskumoch je vždy predmetom skúmania iba oblasť duchovného

života spoločnosti a výskumy sa rozčleňujú podľa druhov umenia alebo sfér duchovnej kultúry. Obraz kultúry sa potom vytvára mozaikovo, viacmenej mechanickým priradovaním a skladaním výsledkov zo skúmanej vedy, školstva, hudby, literatúry, divadla a podobne, chýba celostný, syntetický pohľad. Z rôznych koncepcií kultúry, vrátane užších, ktoré chápu kultúru ako kvalitatívnu charakteristiku spoločnosti alebo súhrn hodnotových orientácií, sa Ješčin prikláňa k chápaniu kultúry ako podsystemu spoločnosti. Kvalitatívnu, štruktúrnú i funkcionálnu špecifiku tohto podsystemu treba určiť zo vzťahu kultúry k ostatným podsystemom spoločnosti i k spoločnosti ako celku. Marxistickí vedci rozoznávajú v spoločnosti niekoľko takýchto podsystemov, pričom medzi nimi nikdy nechýba ten, ktorý Ješčin nazýva systémom duchovnej produkcie.

Systém duchovnej produkcie zabezpečuje nevyhnutné podmienky pre intelektuálne, citové a mravné formovanie ľudí ako spoločenských bytostí a činnorodých osobností. V celostnom chápaní predstavuje nielen tvorbu duchovných hodnôt, ale aj podsystemy ich uchovávaní, šírenia a osvojovania ľuďmi, ktoré existujú a fungujú v každej zo spoločensko-ekonomických formácií, nehľadiac na ich historický typ alebo iné odlišnosti. Vo svojej podstate obsah pojmov „duchovná produkcia“, „duchovný život“, „duchovná kultúra“ možno považovať za identický a tieto výrazy spolu s bežným výrazom „kultúra“ za synonymné pojmy. Teoreticky i operacionálne je teda najplodnejšia taká koncepcia, ktorá dejiny kultúry chápe ako vedu o stálom vznikaní, pôsobení a etapovitých premenách systému duchovnej produkcie počas historického vývoja ľudskej spoločnosti.

Kultúra od určitého stupňa vývoja konkrétno-historickej spoločenskej

skupiny vždy vystupuje ako *národná*, čo nemôže strácať zo zreteľa žiadny vedecký výskum. Zmenou politického systému z kapitalistického na socialistický sa odstraňujú rôzne nerovnosti, ale neeliminujú sa národné a národnostné zvláštnosti. Naopak, dochádza k oveľa plnšiemu rozvoju kultúry etnosociálnych skupín, čo platí tak o jednonárodných štátoch, ako aj o mnohonárodných. Kultúra, ktorá sa formuje a pôsobí v podmienkach socialistického vývoja spoločnosti pri všetkých premenách, *zostáva* podsystemom etnosociálneho celku národa alebo národnosti, a práve na tomto základe nadobúda nevidanú bohatosť a kvalitu, zachovávajúc z historického dedičstva národa všetko cenné a hodnotné, čo dosiahol v duchovnom osvojení si skutočnosti a tvorivou činnosťou svojich príslušníkov.

Mimoriadnu pozornosť si zasluhuje štúdia I. V. Pimenovej (s. 152—170) pod názvom *Chápanie kultúry v prácach súčasných poľnohospodárskych výskumníkov* (sedemdesiate roky). Poskytuje možnosť porovnania stavu marxistického rozpracovávanía otázok kultúry v ďalšej zo socialistických krajín. Pre poľskú kulturológiu bol vždy príznačný pluralizmus prístupov k základným problémom, vrátane definície kultúry. V posledných desaťročiach získali prevahu tri prístupy: *kultúrno-antropologický*, *semiotický* a *sociologický*. Tretí prístup, ktorého predstaviteľkou je A. Kloskowska, stavia do centra rozvoj človeka, a preto ho sovietska autorka priliehavejšie pomenúva *osobnostným*. Tento model kultúry

„sa upresňuje zavedením pojmu tvorivosť na určenie typu kultúry budúcnosti a typu osobnosti, ku ktorému má smerovať socialistická spoločnosť prostredníctvom zodpovedajúcej orientácie kultúrnej politiky“ (s. 169). Osobnostnému modelu sú z radov sovietskych kulturológov blízke koncepcie Batiščeva, Davydova, Kelleho, Kovalezona, Ojzermana alebo Zlobina, Ballera a iných, zatiaľ čo koncepcie Markariana, Kagana, Fajnburga, Davidoviča, Ždanova nazývané tiež „technologické“, sú k tomuto modelu kontrastné. Poľskí historici inklinujú buď k druhému alebo k tretiemu prístupu. Pri výskume minulosti dávajú prednosť semiotickému chápaniu kultúry, za metodologický základ výskumu socialistickej kultúry odporúčajú vziať model osobnostný.

Akademik D. F. Markov v predslove načrtávajúcom hlavné úlohy, ciele a smery kulturologického výskumu v socialistickej spoločnosti pri hodnotení prínosu zborníka poznamenáva, že jeho autori, členovia sekcie socialistickej kultúry Vedeckej rady pre dejiny svetovej kultúry AV ZSSR, urobili ním prvý — a určite nie zavŕšený — pokus o celostné uchopenie problematiky metodológie a historiografie socialistickej kultúry. Právom možno dodať, že ide o pokus, ktorý je hodný pozornosti odborných pracovníkov aj u nás, prinajmenšom pre svoju inšpiratívnosť, a to nielen tých štúdií, na ktorých obsah sme výslovne poukázali.

Milan Holub

ÉTOS A DEJINY

Ě. ANCSELOVÁ: *Ětos a dejiny*. Pravda, Bratislava 1988, 137 s.

Nakladateľstvo Pravda pripravilo pre slovenského čitateľa opäť jedno príjemné prekvapenie, keď v preklade

M. Zágoršekovej vydalo prácu E. Ancselovej, maďarskej autorky, *Ětos a dejiny*. Ide o útlu, ale o to zaujímavejšiu